

เภสัชชันธกะ: องค์ความรู้ด้านยารักษาโรค ตามหลักเภสัชศาสตร์ในพระวินัยปิฎก

Bhesajjakhandhaka: A Body of Knowledge in Medicine according to Pharmacy in Vinaya Piṭaka

¹พระณัฐธนชัย กลยานธมโม/จันดาพล, ²ธนรัฐ สะอาดเยี่ยม

¹Phra Nattanachai Kanyanadhammo/Chandaphol, ²Thanarat Sa-ard-iam

¹²มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วิทยาเขตสุรินทร์

¹²Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus

¹Corresponding Author, Email: nuttanachai1985@gmail.com

Received September 28, 2023; Revised November 17, 2023; Accepted: December 15, 2023

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ คือ 1) เพื่อศึกษาโครงสร้างและความสำคัญของพระวินัยปิฎก 2) เพื่อทบทวนองค์ความรู้เรื่องโรคและการเกิดโรคในพระวินัยปิฎก และ 3) เพื่อวิเคราะห์องค์ความรู้ด้านยารักษาโรคตามหลักเภสัชศาสตร์ในเภสัชชันธกะ โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ตำรา งานเขียนต่างๆ มาวิเคราะห์แล้วสังเคราะห์เพื่อให้เกิดกรอบแนวคิดทางวิชาการที่เป็นองค์ความรู้ต่อไป ผลการศึกษาพบว่า 1) พระวินัยปิฎกเป็นปิฎกที่วาดด้วยกฎข้อบังคับ เกี่ยวกับธรรมเนียมปฏิบัติของสงฆ์ แบ่งเป็น 5 ส่วน นอกจากกฎข้อบังคับแล้วยังมีเนื้อหาสะท้อนประวัติศาสตร์ในสมัยพุทธกาลด้วย 2) พระวินัยปิฎกได้กล่าวไว้ว่าโรคคือความทุกข์ที่คอยเสียดแทงให้เจ็บปวดทั้งกายและใจ แบ่งได้ 6 กลุ่มคือ โรคผิวหนัง โรคลม โรคในท้อง โรคเกี่ยวกับอวัยวะ โรคทางเดินหายใจ และโรคเบ็ดเตล็ดอื่นๆ และ 3) เภสัชชันธกะกล่าวถึงยารักษาโรคที่พุทธองค์ทรงอนุญาตเพื่อให้รักษาโรคอยู่ 6 กลุ่ม คือ น้ำมูตรเน่า เภสัช 5 สมุนไพร เกลือ ยามหาวิภู และกลุ่มยาเบ็ดเตล็ดอื่นๆ ตามหลักเภสัชศาสตร์ในเภสัชชันธกะ นั้น มีรูปแบบการรักษาและใช้ยาอยู่ 2 วิธีหลักๆ คือการรักษาโรคด้วยสมุนไพร และการรักษาโรคด้วยเทคนิคต่างๆ ตามอาการของโรคนั้นๆ สมุนไพรที่ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกเมื่อมาเทียบกับยาสมุนไพรในตำราแพทย์แผนไทยแล้วพบว่ามีความเหมือนกันมาก ที่สำคัญคือสรรพคุณในธรรมชาติ นำมาทำยาได้หมดถ้าเรารู้คุณสมบัติที่เป็นสรรพคุณยาของสิ่งนั้นๆ ไม่ว่าจะได้มาจาก พืช สัตว์ และแร่ธาตุต่างๆ เมื่อนำมาประกอบเป็นตัวยาย่อมมีสรรพคุณในการรักษาโรคได้ทั้งสิ้น

คำสำคัญ: พระวินัยปิฎก; เภสัชศาสตร์; องค์ความรู้ด้านยา

Abstract

The objectives of this research were purposely made: 1) to study the structure and the significance of Vinaya Piṭaka, 2) to revise the knowledge of diseases and the causes in Vinaya Piṭaka, and 3) to analyze the knowledge of medicine in

Bhesajjakhandhaka through analyzing, explaining, interpreting, and synthesizing documents texts articles leading to academic concept. The results of the study found that: 1) the Vinaya Piṭṭaka connected with behavior rules, and monastic ordinations was divided into 5 parts Mahāvibhaṅga, Bhikkhunūvibhaṅga, Mahāvagga, Chullavagga, Parivāra, it was not only the rules but also the Buddhist history, 2) Vinaya Piṭṭaka presented that disease was suffering affected one's body and mind and divided into 6 groups; skin sickness, wind sickness, stomach sickness, organ sickness, breathing sickness, and so on, which originated from 8 causes, 3) Bhesajjakhandhaka explained 6 groups of medicine allowed by the Buddha such as fermented water, five medicines, herbs, salt, Yāmahāvigaṭṭi, and other medicines. In Bhesajjakhandhaka, there were two kinds of treatment: curing diseases with herbs and according to the symptoms. The herbs revealed in Tipiṭṭaka were similar to the texts of Thai traditional medicine. In addition, all-natural resources such as plants, animals, and minerals, were able to compound as medicine.

Keyword: Vinaya Piṭṭaka, Pharmacy, Medicine Knowledge

บทนำ

เภสัชศาสตร์กำเนิดเกิดขึ้นควบคู่กับวิวัฒนาการของมนุษย์ ที่เป็ความรู้เรื่องการใช้ยาในการบำบัดรักษาคนป่วย โดยได้มาจากสิ่งรอบๆ ตัวเช่น พืช สัตว์ และแร่ธาตุต่างๆ นำมาประกอบเป็นตัวยา แม้ว่าปัจจุบันพวกเราจะสะดวกสบายกับยาแผนปัจจุบันที่มีขายอยู่ทั่วไป แต่การเรียนรู้จักสมุนไพรไทยไว้บ้างก็จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งว่าแต่ละชนิดนั้นมีสรรพคุณทางยาอย่างไร (ประทีปทองเปลว, 2544) เพื่อที่เราจะสามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ ทั้งการนำยาสมุนไพรมาใช้ป้องกันรักษาโรคให้กับตนเองและบุคคลใกล้ชิด ตลอดจนเป็นองค์ความรู้ให้ผู้อื่นได้ศึกษาต่อไปอีกด้วย

ยารักษาในโรคที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นยาที่ได้จากธรรมชาติโดยตรง ซึ่งทุกสิ่งทุกอย่างในธรรมชาติสามารถนำมาใช้เป็นตัวยาได้ทั้งหมด ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า ครั้งหนึ่งหมอชีวกโกมารภัจจ์ถือเสียมเดินไปรอบเมืองตักศิลาระยะทางหนึ่งโยชน์ มิได้เห็นสิ่งใดที่ไม่ได้เป็นตัวยาสักอย่างเดียว (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อที่ 329 หน้าที่ 182, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) จากเรื่องนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า สรรพสิ่งในธรรมชาติสามารถนำมาทำยาได้หมดดังปรากฏว่ามีการแบ่งกลุ่มเป็น 6 กลุ่มคือ น้ำมูตรเน่า เภสัช 5 สมุนไพร เกลือ ยามหาวิภู และกลุ่มเบ็ดเตล็ด (จันทราบริกส์ และพระมหาจิรวัฒน์ กนตวณฺโณ, 2565)

ในครั้งพุทธกาลการใช้ยารักษาโรคนั้น เมื่อภิกษุสงฆ์เกิดการอาพาธเป็นไข้ ในแต่ละครั้งก็ต้องใช้ยาแตกต่างกันออกไปในการรักษา ซึ่งพระองค์ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์ได้แสวงหายามาบำบัดอาการไข้ได้ตามความต้องการ หรือตามที่ทายกทายิกานำมาถวายเพื่อทำการรักษาไข้ ในพระไตรปิฎกเล่ม 1 มหาวรรค ภาค 2 ได้สรุป เภสัชชั้นธกะ ว่า “เป็นตอนที่ว่าด้วยยารักษาโรค, โภชนะ, ภัตตาหารชนิดต่าง ๆ ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อที่ 12 หน้าที่ 16, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) นอกจากนี้ยังว่าด้วยโภชนาหารอื่น ๆ ซึ่งสงเคราะห์เข้ากับยารักษาโรค มี

ทั้งที่ทรงห้ามไม่ให้ภิกษุฉันและทรงอนุญาตให้ฉันได้ ด้วยอาศัยเหตุและผลตามความเหมาะสม ซึ่งเกสัชชขันธกะเป็นวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นเป็นกรณีพิเศษ นอกพระปาติโมกข์ เรียกว่า “วิเสสณัย” เป็นบัญญัติเพิ่มเติมเพื่อให้สิกขาบทรัดกุมขึ้น หรือผ่อนผันให้เพลาความเข้มงวดลง โดยมีเรื่องราวของความเจ็บป่วยเกิดขึ้น เมื่อเกิดความเจ็บป่วย ภิกษุมีความต้องการสิ่งต่าง ๆ ที่มีสรรพคุณเป็นยามาช่วยรักษาอาการที่ทุกข์ทรมานอยู่ แต่ไม่กล้าที่จะใช้ เพราะยังไม่มีพุทธานุญาต จึงกราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงทราบ เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบแล้ว ก็จะถือเอาเรื่องที่ภิกษุกราบทูลมาเป็นปฐมเหตุในการอนุญาตหรือห้ามในสิ่งที่ภิกษุต้องการยาหลายสิ่งที่ใช้ในการแก้ไขอาการความเจ็บป่วยต่างๆ

ดังนั้นผู้เขียนจึงสนใจที่จะศึกษาองค์ความรู้ด้านยารักษาโรคตามหลักเภสัชศาสตร์ในพระวินัยปิฎก เล่ม 1 มหาวรรค ภาค 2 หมวดเกสัชชขันธกะ(ว่าด้วยยารักษาโรค) เพื่อศึกษาโครงสร้างและความสำคัญของ พระวินัยปิฎก อีกทั้งทบทวนองค์ความรู้เรื่องโรคและการเกิดโรคในพระวินัยปิฎก และเพื่อวิเคราะห์องค์ความรู้ด้านยารักษาโรคตามหลักเภสัชศาสตร์ในเกสัชชขันธกะ

พระวินัยปิฎก: โครงสร้างและความสำคัญ

พระวินัยปิฎก ถือเป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎก เป็นประมวลกฎข้อบังคับ เกี่ยวกับความประพฤติของเหล่าพระสงฆ์ ทั้งภิกษุและภิกษุณี เป็นข้อบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติ มารยาท ความเป็นอยู่ ตลอดจนธรรมเนียมปฏิบัติและการทำกิจกรรมของสงฆ์ที่เรียกรวมๆ ว่าพระวินัยบัญญัติ อภิสมจาริกวัตร สังฆกรรม อันเป็นข้อที่พึงเว้นบ้าง พึงปฏิบัติบ้าง เพื่อความเรียบร้อยดีงามของสังฆมณฑลบ้าง สามารถแยกเป็น 2 ประเภท คือ 1) อาทิพรหมจริยาสิกขา เป็นข้อบัญญัติความประพฤติเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นหลักสำหรับปฏิบัติเพื่อการดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ ข้อบัญญัติส่วนนี้เป็นพุทธอาณามานในพระปาติโมกข์อันเป็นส่วนหนึ่งของสิกขาบท 227 ข้อ ถือกันว่าเป็นศีลของสงฆ์ 2) อภิสมจารสิกขา เป็นข้อบัญญัติที่เป็นธรรมเนียมเป็นมารยาทอันดีงาม ที่เรียกว่า อภิสมจาร ทรงบัญญัติไว้เพื่อให้พระสงฆ์มีมารยาทที่ดี มีความสง่างามน่าศรัทธาเลื่อมใส ซึ่งบางส่วนนับรวมอยู่ในปาติโมกข์ด้วย ข้อบัญญัติมานอกพระปาติโมกข์ ส่วนหนึ่งมิได้จัดไว้ในหมวดสิกขาบท 227 ข้อ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บาลิมุตตะกะ คือข้อบัญญัติที่มานอกพระบาลี โดยบัญญัติและปรับโทษไว้อย่างเบา เรียกว่าอาบัติทุกกฏ จึงถือว่าเป็นสิกขาบทเล็กน้อย ข้อบัญญัตินี้มีมากนับจำนวนไม่ได้ แต่ล้วนเป็นหลักปฏิบัติเพื่อความเรียบร้อยดีงามของหมู่สงฆ์

เดิมนั้น พระวินัยปิฎกแบ่งเป็น 3 หมวดใหญ่ๆ ได้แก่ ภาค 1 สุตตวิภังค์ ภาค 2 ขันธกะ ภาค 3 ปริวาร ในภายหลังมีการแบ่งเป็น 5 ส่วน และถือเอาเป็นหลักในการจำแนกหมวดพระวินัยมาจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

1. มหาวีภังค์ เนื้อหาเกี่ยวกับมูลเหตุแห่งการบัญญัติพระวินัย และข้อวินัยของพระสงฆ์ 220 ข้อ กับวิธีพิจารณาข้อพิพาทอีก 7 ข้อ รวมเป็น ศีล 227
2. ข้อภิกษุณีวิภังค์ กล่าวถึง วินัยของพระภิกษุณี ที่ไม่ซ้ำกับพระภิกษุ 130 (ภิกษุณีมีวินัย 311 ข้อ)

3. มหาวรรค แบ่งได้เป็น 10 หมวดย่อย หรือ 10 ชั้นธกะ กำเนิดภิกษุสงฆ์ และกิจการเกี่ยว
แก่ภิกษุสงฆ์ ได้แก่ มหาชั้นธกะ, อุโบสถชั้นธกะ, วัสสูปนายิกาชั้นธกะ, ปวารณาชั้นธกะ, จัมมชั้นธกะ,
เภสัชชนชั้นธกะ, กฐินชั้นธกะ, จีวรชั้นธกะ, จัมเปยยชั้นธกะ และโกสัมพีชั้นธกะ

4. จุลวรรค แบ่งเป็น 12 หมวดย่อย หรือ 12 ชั้นธกะ เกี่ยวกับระเบียบความเป็นอยู่ของภิกษุ
ภิกษุณี และเรื่องสังคายนา ได้แก่ กรรมชั้นธกะ, ปริวาสกชั้นธกะ, สมุจจยชั้นธกะ, สมณชั้นธกะ, ขุททก
วัตถุชั้นธกะ, เสนาสนชั้นธกะ, สังฆเภทชั้นธกะ, วัตถุชั้นธกะ, ปาฏิโมกข์ฐปนชั้นธกะ, ภิกขุณีชั้นธกะ,
ปัญจสตติกชั้นธกะ และสัตตสตติกชั้นธกะ

5. ปิรवार เป็นข้อปลีกย่อยต่างๆ และคู่มือถามตอบซักซ้อมเกี่ยวกับพระวินัย

พระวินัยปิฎกนั้นมิได้มีแต่กฎข้อบังคับเท่านั้น หากยังมีเนื้อหาสะท้อนประวัติศาสตร์ของ
อินเดียในสมัยพุทธกาลด้วย รวมทั้ง ขนบธรรมเนียม ประเพณี และประวัติของบุคคลสำคัญบางคนใน
ยุคนั้น เช่น ชีวกโกมารภัจจ์ ผู้ที่เป็นแพทย์ประจำพระพุทธองค์ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระ
เจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ ผู้ที่ทูลขอและแนะนำการดูแลสุขภาพบำบัดรักษาโรคของพระภิกษุ
ทั้งหลายในสมัยพุทธกาล จนเกิดเป็นพุทธบัญญัติที่เกี่ยวกับการดูแลรักษาและบำบัดโรคของภิกษุขึ้น
หลายข้อสืบมาจนปัจจุบัน

โรคและการเกิดโรคในพระวินัยปิฎก

การเข้าใจเรื่องโรคและการเกิดโรคนั้นมีปรากฏในพระวินัยปิฎก โดยจะศึกษาในหลักการและ
ความหมาย ดังนี้

1. ความหมายของโรคตามนัยทางพระพุทธศาสนา โรค ในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายไว้ว่า
หมายถึง ความเสียตง หรือเบียดเบียน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 31 ข้อที่ 186 หน้าที่ 132,
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คือเสียตงเบียดเบียนให้ลำบากทั้งร่างกายและ
จิตใจ และได้ให้ความหมายในเชิงอธิบายความหมายของโรคในวงกว้างไว้ว่า บุคคลใดเป็นโรค บุคคล
นั้นมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดเสียตงอยู่ พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า แต่ก่อนมีเพียงโรคร้ายอยู่เพียง 3 ชนิด คือ
โรคอยาก โรคหิว และโรคชรา แต่เพราะการทำร้ายเบียดเบียนสัตว์ จึงทำให้มีโรคเพิ่มขึ้น 98 ชนิด
(พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 314 หน้าที่ 572, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
2539) แต่ในปัจจุบันมีโรคเพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก ดังจะเห็นได้ว่าทุกวันนี้มีโรคใหม่ๆ และร้ายแรง
ขึ้นเรื่อยๆ เช่นโรคโควิด19 เป็นต้น

โรค ตามรูปศัพท์ มาจากภาษาบาลีว่า รุช แปลว่า เสียตง มีวิเคราะหตามหลักบาลี
ไวยากรณ์ว่า รุชชิตติ โรโค (อาพาโธ) แปลว่า (ความอาพาธใด) ย่อมเสียตง เหตุุนั้น (ความอาพาธ
นั้น) ชื่อว่า ผู้เสียตง (พระมหานิยม อุตตโม, 2557)

โรค ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้คำจำกัดความไว้ว่าหมายถึง
ความเจ็บไข้ ความเจ็บป่วย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525)

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้ให้ความหมายว่า โรค คือ สิ่งทีเสียตงชีวิต ใช้แทนคำ
ว่า ทุกข์ซึ่งทั้งโรคและทุกข์เป็นสิ่งที่บีบคั้นขัดข้องเป็นปัญหาต้องแก้ไข ต้องกำจัดออกไปชีวิตจะไม่ได้
ลำบาก (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2542)

ดังนั้น จึงพอสรุปได้ว่าโรค หมายถึง ความเจ็บไข้ ความเจ็บป่วย ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ มีทั้งโรคประจำตัวซึ่งเป็นปัญหาของมนุษย์ทุกคนปัญหาของชีวิตคือความทุกข์ที่คอยเสียดแทงให้เจ็บปวดทั้งกายและใจ ซึ่งทุกวันนี้มีโรคใหม่ๆ และร้ายแรงขึ้นเรื่อยๆ เช่นโรคโควิด19 เป็นต้น

ทั้งนี้โรคที่มีอยู่ในสมัยพุทธกาลเท่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกสามารถแบ่งเป็นกลุ่มได้ 6 กลุ่ม คือโรคผิวหนัง โรคลม โรคในท้อง โรคเกี่ยวกับอวัยวะ โรคทางเดินหายใจ และโรคเบ็ดเตล็ดอื่นๆ

2. การเกิดโรค โรคพระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “โรคมี 2 อย่างคือ โรคทางกายและโรคทางใจ สัตว์ผู้อ้างว่า ตนไม่มีโรคทางกายตลอดระยะเวลา 1 ปีบ้าง 2 ปีบ้าง 3 ปีบ้าง 4 ปีบ้าง 5 ปีบ้าง 10 ปีบ้าง 20 ปีบ้าง 30 ปีบ้าง 40 ปีบ้าง 50 ปีบ้าง แม้ยิ่งกว่า 100 ปีบ้าง ยังพอมีอยู่ แต่สัตว์ผู้จะกล่าวอ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางใจตลอดระยะเวลาแม้ครู่เดียว หาได้โดยยาก ยกเว้นท่านผู้หมดกิเลสแล้ว” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 17 ข้อที่ 1 หน้าที่ 2, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ข้อนี้หมายความว่า คนเรานั้นมีโรคตลอดเวลา ไม่โรคกายก็โรคใจ โรคกายก็คือ ปวดหัวตัวร้อน บางคนมีโรคกายน้อย นานๆ จึงป่วย บางคนมีโรคกายมาก ป่วยอยู่เป็นประจำ โรคใจก็ คือความโลภ ความโกรธ ความหลง ความรู้สึกชอบใจหรือไม่ชอบใจ เหล่านี้เป็นโรคทางใจทั้งสิ้น เราทั้งหลายป่วยเป็นโรคใจตลอดเวลาหนักบ้างเบาบ้าง ซึ่งในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้ให้นิยามความหมายของสมุฏฐานของการเกิดโรค หมายถึงการรู้ที่ต้งแรกของการเกิดโรคอันเป็นสาเหตุของการเจ็บป่วยซึ่งประกอบด้วย 8 สมุฏฐานดังนี้

2.1 ธาตุสมุฏฐาน หมายถึง สาเหตุของความเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากความเกิดขึ้น และผิตปกติของมหาภูตรูปทั้ง 4 ประการ ที่ประกอบเป็นร่างกาย ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ ซึ่งมหาภูตรูปทั้ง 4 นี้ ต้องอาศัยซึ่งกันและกันไม่สามารถขาดธาตุหนึ่งธาตุใดไปได้ หากมีการแปรปรวนเสียสมดุล หย่อน กำเริบ หรือพิการ ประการใดประการหนึ่งก็จะทำให้ร่างกายเกิดความเจ็บป่วยขึ้นมาได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 13 ข้อที่ 288 หน้าที่ 218, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2.2 อุตุสมุฏฐาน หมายถึง สาเหตุของการเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของอากาศตามฤดูกาล ได้แก่ (1) อากาศร้อน (2) เดือนกึ่งท้ายฤดูร้อน เดือนต้นแห่งฤดูฝน และ (3) ฤดูสารท (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 2 ข้อที่ 611 หน้าที่ 524, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2.3 อายุสมุฏฐาน หมายถึง ช่วงอายุที่เป็นสาเหตุของการเกิดโรคซึ่งมนุษย์มีโรคทุกวัย โดยเฉพาะอายุที่เป็นสาเหตุของโรค คือความชรา (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 7 ข้อที่ 10 หน้าที่ 4, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2.4 สัตว์สมุฏฐาน หมายถึง สาเหตุที่ทำให้เกิดโรคอันเนื่องมาจากสัตว์ ได้แก่ (1) ผีเข้า (2) งูกัด (3) ยักษ์เข้าสิง และ (4) สัตว์ที่เจาะกินมันสมอง (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 2 ข้อที่ 168 หน้าที่ 183, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2.5 วิธีสมุฏฐาน หมายถึง สาเหตุที่ทำให้เกิดโรคอันเนื่องมาจากวิธีการรักษาที่ผิดพลาด หรือการบำบัดรักษาผิดวิธี ทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยหรือทำให้โรคกำเริบ ได้แก่ (1) นวดพื้นมากเกินไป (2) นึ่งตัวนานเกินไป (3) นัตถุยาเกินขนาด (4) เกสัช และ (5) เกสัชที่ทำให้ครรรค์ตก เป็นต้น

(พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 13 ข้อที่ 495 หน้าที่ 341, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2.6 อาหารสมุฏฐาน หมายถึง สาเหตุที่ทำให้เกิดโรคหรือทำให้โรคกำเริบอันเนื่องมาจากอาหาร คือ กินอาหารมากเกินไป หรือกินอาหารน้อยเกินไป ได้แก่ (1) ข้าว (2) น้ำ (3) เปรียง (น้ำมันที่ทำจากนมส้มและไขหรือนม) (4) สุรา (5) สุกรมัททวะ (อาหารชนิดหนึ่ง ซึ่งปรุงด้วยเห็ดอย่างหนึ่ง ซึ่งเห็ดชนิดนั้นหมูชอบกิน) และ (6) อาหารประณีต (การปรุง) (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 4 หน้าที่ 5, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2.7 จิตสมุฏฐาน หมายถึง สาเหตุที่ทำให้เกิดโรคหรือทำให้โรคกำเริบอันเนื่องมาจากจิตใจ มีดังนี้

- (1) ขอบรรพชาแล้วไม่ได้บรรพชา
- (2) ความกระสัน (ราคะ)
- (3) คิดเรื่องอจินไตย ทำให้มีส่วนแห่งความเป็นบ้า มี 4 เรื่อง ได้แก่ วิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน วิบากแห่งกรรม และความคิดเรื่องโลก
- (4) จิตฟุ้งซ่าน
- (5) จิตอาฆาต
- (6) สมุทัย ประกอบด้วย กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา
- (7) เวทนา (ความรู้สึก) เป็นอนัตตา ฉะนั้นเวทนาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ
- (8) สัญญา (ความจำได้) เป็นอนัตตา ฉะนั้นสัญญาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ
- (9) สังขาร (ความคิดปรุงแต่ง) ทั้งหลายเป็นอนัตตา ฉะนั้นสังขารจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ
- (10) วิญญาณ (การรับรู้) เป็นอนัตตา ฉะนั้นวิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ
- (11) ลากสักการะและชื่อเสียงครอบงำ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 1 ข้อที่ 301 หน้าที่ 438-439, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2.8 กรรมสมุฏฐาน หมายถึง หลักของกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโรคนั้น จัดว่าเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งในพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับกรรมหรือการกระทำทั้งทางกาย (กายกรรม), ทางวาจา (วจีกรรม) และทางใจ (มโนกรรม) กรรมหรือการกระทำทุกอย่างย่อมส่งผลแก่ผู้กระทำ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีต (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 14 ข้อที่ 581 หน้าที่ 323, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังได้กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดการเจ็บป่วย เป็นกระบวนการ เริ่มจากการปฏิบัติตนของผู้ปกครอง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า สมัยใดพระราชบิดาเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมสมัยนั้นแม้พวกข้าราชการก็เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมเมื่อพวกข้าราชการไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้นแม้พราหมณ์และคฤหบดีก็เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมเมื่อพราหมณ์และคฤหบดีไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้นแม้ชาวนิคมนและชาวชนบทก็เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมหม่นเวียนไม่สม่ำเสมอ เมื่อพระจันทร์และพระอาทิตย์หม่นเวียนไม่สม่ำเสมอ หมู่ดาวนักษัตรก็ย่อมหม่นเวียนไม่สม่ำเสมอ เมื่อคืนและวันหม่นเวียนไม่สม่ำเสมอเดือนหนึ่ง และถึงเดือนก็หม่นเวียนไม่สม่ำเสมอ เมื่อฤดูและปีหม่นเวียน

ไม่สม่ำเสมอ ลมย่อมพัดไม่สม่ำเสมอ เมื่อลมพัดไม่สม่ำเสมอ ลมก็เดินผิดทางไม่สม่ำเสมอ ย่อมพัดเวียนไป เมื่อลมเดินผิดทางไม่สม่ำเสมอ พัดเวียนไปเหวต่าย่อมกำเริบ เมื่อเหวต่าย่อมกำเริบฝนย่อมไม่ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลข้าวกล้าทั้งหลายก็สุกไม่เสมอกัน ภิภุขทั้งหลาย มนุษย์ ผู้บริโภคข้าวสุกที่ไม่เสมอกัน ย่อมเป็นผู้มีอายุสั้นน้อยมีวิพพณเศร้าหมองมีกำลังน้อยมีอาพาธมาก (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 21 ข้อที่ 71 หน้าที่ 74, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

เห็นได้ว่าสมุฏฐานหรือเหตุของการเกิดโรคที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น จำแนกออกได้เป็น 8 สมุฏฐาน ประกอบด้วยธาตุสมุฏฐาน อุตสมุฏฐาน อายุสมุฏฐาน สัตวสมุฏฐาน วิธสมุฏฐาน อาหารสมุฏฐาน จิตสมุฏฐาน และกรรมสมุฏฐาน ซึ่งนับเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์สาเหตุในการเกิดโรคในปัจจุบัน

องค์ความรู้ด้านเภสัชศาสตร์ในเภสัชชั้นธกะ

1. ยารักษาโรคในเภสัชชั้นธกะ การใช้ยาในครั้งพุทธกาลนั้น เมื่อมีภิกษุสงฆ์เกิดการอาพาธเป็นไข้ ในแต่ละครั้งต่างก็ต้องใช้ยาแตกต่างกันออกไปในการใช้การรักษา ซึ่งพระองค์ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์ได้แสวงหายามาบำบัดอาการไข้ได้ตามความต้องการ หรือตามที่ทายกทายิกานำมาถวายเพื่อทำการรักษาไข้ สำหรับยาต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกนั้น สามารถแบ่งออกเป็น 6 กลุ่ม ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 น้ำมูตรเน่า มูตร คือ น้ำปัสสาวะ น้ำมูตรเน่าเป็นยารักษาโรคหลักของพระภิกษุในสมัยพุทธกาล เป็นหนึ่งในนินสย 4 ที่พระภิกษุต้องใช้เป็นประจำ การใช้น้ำมูตรเน่ามาทำเป็นยาจะทำโดยวิธีการดองด้วยตัวยาอื่นๆ เช่น สมอ เป็นต้น จึงมักจะเรียกว่า “ยาตองน้ำมูตรเน่า” มีสรรพคุณในการรักษาโรคต่างๆ ได้หลายชนิด พระพุทธองค์ตรัสว่า น้ำมูตรเน่านั้นเป็นของหาง่าย และไม่มีโทษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 35 ข้อที่ 27 หน้าที่ 83, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

1.2 เภสัช 5 พระพุทธองค์ทรงมีพระเมตตา ทรงเห็นความทุกข์ของพุทธสาวกของพระองค์ จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ได้ใช้ยาเพื่อบำบัดการอาพาธและทรงอนุญาตให้ฉันเภสัช 5 ชนิด ที่เป็นยาทั้งเป็นอาหาร คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ใช้ในการรักษาโรคหอบหืด ชีตเลื้อง หมองคล้ำ ทรงอนุญาตให้ฉันได้ทั้งในนอกกาลและในเวลาวิกาล (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อที่ 260-267 หน้าที่ 43-50, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

1.3 สมุนไพรรักษาโรค ภิภุขทั้งหลายผู้เป็นไข้ ต้องการรากไม้ที่เป็นยาบำบัดไข้ ภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงทราบ พระองค์จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ใช้รากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ขิง สด รวานน้ำ รวานเปราะ อดพิต ข่า ผัก เหหัวหมู หรือรากไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นๆ รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีวิต เมื่อเกิดอาการอาพาธไม่สบาย (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อที่ 263 หน้าที่ 46, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) และยังทรงอนุญาตให้ภิกษุที่เป็นไข้ใช้ผลไม้ที่เป็นยาเพื่อรักษาอาการไข้ คือ ลูกพลีลังคะ ตีปลี พริก ลูกสมอไทย ลูกสมอพิเภก ลูกมะขามป้อม ผลโกศ หรือผลไม้ชนิดอื่นที่ใช้เป็นยาได้ รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีวิต เมื่อเป็นไข้ไม่สบายพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่เป็นไข้ให้น้ำฝาดสมุนไพรรักษาได้ เพื่อใช้เป็นยาบำบัดไข้ คือ น้ำฝาดสะเดา น้ำ

ผาดโถมัน น้ำผาดซึก้า น้ำผาดบระเพ็ด น้ำผาดกระลินพิมาน หรือน้ำผาดชนิดอื่นที่ใช้เป็นยา ภิษุ
รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีวิตเมื่อเป็นไข้ฉันได้

พระองค์ยังทรงอนุญาตให้ภิษุที่เป็นไข้ไข้ย่างไม้ที่เป็นยาเพื่อบำบัดไข้ คือ ยางหิงคุ ยางเคี้ยว
จากหิงคุ ยางเคี้ยวจากเปลือกหิงคุ ยางจากยอดต้นตะเก ยางเคี้ยวจากใบต้นตะเก กำนาน หรือย่างไม้
ชนิดอื่นที่ใช้เป็นยา รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีวิต เมื่อเป็นไข้ไม่สบาย ทรงอนุญาตให้ภิษุที่
เป็นไข้ไข้ใบไม้ที่เป็นยาบำบัดไข้ได้ คือ ใบสะเดา ใบโหมกมัน ใบซึก้า ใบแมงลัก และใบฝ้ายหรือใบไม้
ชนิดอื่นที่เป็นยา รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีวิต เมื่อเป็นไข้ไม่สบาย เมื่อคราวที่พระปิลินทวัจ
จะ อาพาธเป็นโรคลม พระองค์ทรงอนุญาตให้หุงน้ำมันฉันได้

1.4 เกลือ ภิษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ ต้องการเกลือที่เป็นยาบำบัดไข้ ภิษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูล
ให้พระพุทธองค์ทรงทราบ พระองค์จึงทรงอนุญาตให้ภิษุสงฆ์ใช้เกลือที่เป็นยา คือ เกลือสมุทร เกลือ
ดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโปรง เกลือหุงหรือเกลือที่เป็นยาชนิดอื่นๆ รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้
ตลอดชีวิต เมื่อเกิดอาการอาพาธไม่สบาย (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อที่ 263 หน้าที่ 48,
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

1.5 ยามหาวิกฤ ครั้งหนึ่ง พระภิษุรูปหนึ่งถูกงูกัด ภิษุทั้งหลายนำเรื่องนี้ไปกราบทูล พระ
พุทธองค์จึงทรงอนุญาตให้ใช้ยามหาวิกฤ 4 อย่างรักษา คือ คุณ มูตร เถ้า ดิน (พระไตรปิฎกภาษาไทย
เล่มที่ 5 ข้อที่ 268 หน้าที่ 60, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

1.6 กลุ่มเบ็ดเตล็ดอื่นๆ ที่นำมาใช้รักษาโรคที่ปรากฏในพระวินยปิฎก เช่น ยาดองโกลนโสวีร
กะ ได้แก่ยาที่ปรุงด้วยส่วนประกอบนานาชนิด เช่นมะขามป้อมสด สมอพิเภก ธัญญาชาติทุกชนิด ถั่ว
เขียว ข้าวสุก ผลกล้วย หน่อหวาย การะเกด อินทผลัม หน่อไม้ ปลา เนื้อ น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เกลือ โดย
ใส่เครื่องยาเหล่านี้ในหม้อ ปิดผ้ามิดชิด เก็บดองไว้ 1 วัน 2 วัน หรือ 3 วัน เมื่อยานี้สุกได้ที่แล้ว จะมี
รสและสีเหมือนผลหว่า เป็นยาแก้โรคลม โรคไอ โรคเรื้อน โรคผอมเหลือง(ดีซ่าน) โรคครีตัสตวงเป็นต้น
ในการภายหลังภักดิ์ ก็ฉันได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 1 ข้อที่ 192 หน้าที่ 581, มหาวิทยาลัยมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) และยังมียาผง มุลโค งา ข้าวสุก น้ำข้าวใส ถั่วเขียว ธัญญาชาติทุกชนิด
น้ำต่างทันทิม ปลา เนื้อ น้ำต้มเนื้อ และการะเกด เป็นต้น

จึงสรุปได้ว่า ยารักษาโรคในเภสัชชันธะนั้นคือยาที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิษุฉัน เพื่อให้
รักษาโรคตามความจำเป็น เพื่อความสุขกาย ความสบายใจ และดำเนินชีวิตได้อย่างปกติ ลดปัญหา
ความทุกข์ทรมานอันเกิดจากโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งการรักษาแบบนี้เป็นหลักสากลในสมัยนั้น เนื่องจากการ
รักษาโรคส่วนหนึ่งมาจากความเชื่อหมอในยุคนั้น สามารถแบ่งได้ 6 กลุ่ม คือ น้ำมูตรเถ้า เกลือ 5
สมุนไพรรวม เกลือ ยามหาวิกฤ และกลุ่มยาเบ็ดเตล็ดอื่นๆ

2. การรักษาโรคตามหลักเภสัชศาสตร์ในเภสัชชันธะ การรักษาโรคในปัจจุบัน มี
วิวัฒนาการทางการแพทย์เจริญก้าวหน้าเป็นอย่างมาก แต่ก็มีโรคอยู่จำนวนไม่น้อยที่ไม่สามารถรักษา
ให้หายขาดได้ ทำให้ภูมิปัญญาทางตะวันออกซึ่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนากลายเป็นการแพทย์
ทางเลือกหนึ่งที่มีความสนใจเพิ่มมากขึ้นในคัมภีร์พระวินยปิฎก ได้แบ่งวิธีการรักษาโรคออกเป็น 2
วิธีหลักๆ ดังนี้

2.1 การรักษาโรคด้วยสมุนไพรรวม ยาสมุนไพรรวม คือ ผลิตผลธรรมชาติที่ได้จากพืช สัตว์ และแร่
ธาตุ ที่ใช้เป็นยาหรือใช้ผสมกับสารอื่นตามตำรับยา เพื่อบำบัดโรคบำรุงร่างกาย หรือใช้เป็นยาพิษ

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2525) การใช้สมุนไพรในครั้งพุทธกาลนั้น เมื่อมีภิกษุสงฆ์เกิดการอาพาธเป็นไข้ ในแต่ละครั้งต่างก็ต้องใช้สมุนไพรแตกต่างกันออกไปในการรักษา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ พระสงฆ์ได้แสวงหาสมุนไพรมาบำบัดอาการไข้ได้ตามความต้องการหรือตามที่ทายกทายิกานำมา ถวายเพื่อทำการรักษาโรค การรักษาโรคโดยใช้สมุนไพรต่างๆ นั้นแบ่งออกได้ดังนี้

(1) การรักษาโรคด้วยพืช การรักษาโรคด้วยสมุนไพรที่ได้จากพืช เป็นการนำผลผลิตที่ได้จาก พืชไม้ต่างๆ ทั้งไม้ยืนต้น ไม้เถา ไม้เครือ พืชจำพวกผัก หญ้าหรือว่าน เป็นต้น มาใช้ในการรักษาโรค โดยส่วนประกอบทั้ง 5 อันได้แก่ ราก ต้น ใบ ดอก และผลของพืชแต่ละชนิดนั้นจะมีสรรพคุณแตกต่างกันไปตามแต่ละส่วน ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระวินัยปิฎกว่า พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้นำรากไม้ เปลือกไม้แก่นไม้ ใบไม้ ผลไม้ และยางไม้มาเป็นยารักษาโรค นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีการนำน้ำหมัก ผลไม้ (ยาตองโลณโสจิริกะ) ยาคุ (ปรุงด้วยงา ข้าวสาร และถั่วเขียว) และกระเทียมมารักษาโรคลมใน ท้องมีการนำรากและเหง้าของบัวมารักษาอาการไข้ตัวร้อน และใช้ก้านของบัวเป็นยาระบาย (ยุวดี จอมพิทักษ์, 2540) เป็นต้น

(2) การรักษาโรคด้วยสัตว์ การรักษาโรคด้วยสมุนไพรที่ได้จากสัตว์ เป็นการนำส่วนต่างหรือ อวัยวะต่างๆ ของสัตว์ อาทิเช่น หนัง กระดุก ขน เขา นอ งา เขี้ยว เกล็ด ดี น้ำมัน และเลือด มาใช้ในการ รักษาโรค ซึ่งเรียกว่า“สัตววัตถุ”โดยแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทตามชนิดของสัตว์ ได้แก่ สัตว์ที่ อาศัยอยู่บนบก หากินบนบก สัตว์ที่เกิดอาศัยและหากินอยู่ในน้ำ และสัตว์จำพวกนกอาศัยการบินใน อากาศและหากินบนอากาศบ้าง ในน้ำบ้าง และบนดินบ้าง การนำสมุนไพรที่ได้จากสัตว์มารักษาโรคมี ปรากฏในคัมภีร์พระวินัยปิฎกว่า มีการนำเอาเภสัช 5 อัน ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง และ น้ำอ้อยรวมทั้งเนื้อสัตว์และนมสดมาใช้รักษาโรคขาดสารอาหาร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 2 ข้อ ที่ 25-26 หน้าที่ 147-149, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

(3) การรักษาโรคด้วยแร่ธาตุ เป็นการนำแร่ธาตุต่างๆ ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติหรือสิ่งที่ ประกอบขึ้นจากแร่ธาตุมาใช้เป็นยารักษาโรค การที่จะนำธาตุวัตถุเหล่านั้นมาใช้ประโยชน์จำเป็นต้อง ทราบถึงลักษณะรูป สี กลิ่น รส และสรรพคุณอย่างชัดเจน โดยธาตุวัตถุแบ่งออกได้เป็น 2 จำพวก ได้แก่ จำพวกสลายตัวง่าย คือ ธาตุวัตถุที่แตกหักและสลายตัวง่ายตามธรรมชาติ เช่น เกลือต่างๆ ดี เกลือ กำมะถันเหลือง กำมะถันแดง จุนสี ดินประสีว ดินปลวก ดินสอพอง น้ำปูนใส น้ำส้มสายชู สารส้ม สารหนู หรดานกลีบทอง และน้ำประสานดีบุก เป็นต้น และจำพวกสลายตัวยาก คือ ธาตุวัตถุ ที่มีความแข็งแรง มีการจับตัวกันแน่น มีความทนทานมาก เป็นวัตถุที่ทำให้แตกหักและสลายตัวยาก เช่น เงิน ทองคำ ทองแดง ทองเหลือง ทองสัมฤทธิ์ บัลลังก์ ศิลา และหินปะการัง เป็นต้น (เครือข่าย สักคมออนไลน์สมุนไพร, 2554) ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเกลือ น้ำต่าง และน้ำเป็นยารักษาโรค (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 2 ข้อที่ 34 หน้าที่ 35, มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2.2 การรักษาโรคด้วยเทคนิค เป็นการใช่วิธีการต่างๆ ในการรักษาโรค นอกเหนือจากการดื่ม กิน ทา ด้วยยาสมุนไพรแล้ว ยังมีวิธีการรักษาโรคต่าง ๆ ดังนี้

(1) วิธีรักษาโรคลม ในสมัยพุทธกาลนั้นเมื่อภิกษุเป็นโรคลมตามอวัยวะต่างๆ ทรงอนุญาตให้ เข้ากระโจมรมเหงื่อหรือที่เรียกว่าการนึ่งตัว รมด้วยใบไม้ ใช้ในกรณีที่การนึ่งตัวเป็นธรรมดาแล้วไม่ สามารถแก้โรคลมได้ ก็ให้นำใบไม้ชนิดต่างๆ ที่แก้โรคลมมาไว้ในกระโจมแล้วจุดไฟเพื่อรมควัน ถ้าโรค

ลมนั้นยังไม่หาย ทรงอนุญาตการมโหรี คือชุดหลุมเอาถ่านเพลิงใส่จนเต็ม เอาดินร่วนและทรายปิดไว้ ลาดไปไม้ทับลงไป เอน้ำมันทาตัวแล้วนอนบนหลุมนั้น รมร่างกายโดยการนอนพลิกไปพลิกมา (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 3 ข้อที่ 267 หน้าที่ 147-175, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)ถ้าเป็นโรคลมขัดยอกตามข้อ ทรงอนุญาตให้ระบายโลหิตออก ถ้ายังไม่หายทรงอนุญาตให้ดูดโลหิตออกด้วยการใช้เขาสัตว์อีกครั้งหนึ่ง

(2) วิธีการรักษาโรคฝีและโรคฝีดาษ สมัยนั้นมีพระภิกษุเป็นโรคฝี พระพุทธองค์ทรงให้รักษาด้วยการ ผ่าตัด แล้วพอกแผลด้วยยา แล้วใช้ผ้าพันปิดแผลไว้ หากคันแผลก็ให้ล้างแผลด้วยน้ำแบ่งเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ถ้ามีเนื้องอกยื่นออกมาให้ตัดเนื้องอกนั้นด้วยก้อนเกลือแล้วใช้น้ำมันทาสมานแผลไว้ ครั้งหนึ่งมีพระเป็นโรคฝีดาษ จีวรติดกายเพราะน้ำเหลือง เพื่อนภิกษุจึงเอาน้ำชุบน้ำจีวรแล้วค่อยๆ ดึงออกมา เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงตรัสว่า เราอนุญาตยาผงสำหรับภิกษุผู้เป็นโรคฝี ฝักกาด หรือมีกลิ่นตัวแรง (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อที่ 264 หน้าที่ 49, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

(3) วิธีการรักษาโรคปวดศีรษะ ในสมัยพุทธกาลนั้นมีหลายวิธี เช่น การใช้น้ำมันทาศีรษะ การนวดศีรษะ และการสูดควันที่เป็นยา เป็นต้น สมัยนั้นพระปิลินทวัจฉะปวดรื้อนที่ศีรษะ พระพุทธองค์ให้ใช้น้ำมันทาศีรษะแต่ก็ยังไม่หาย พระองค์จึงให้รักษาด้วยการนวด และการสูดควัน

(4) วิธีการรักษาด้วยการขับพิษ มีการบันทึกวิธีการขับพิษออกจากร่างกายไว้ในพระวินัยปิฎกของพระภิกษุสมัยพุทธกาลนั้นมี 3 วิธีคือ การขับพิษด้วยการขับถ่าย การขับพิษด้วยการเดินจงกรม และการขับพิษด้วยการอบร่างกายในเรือนไฟ โดยมีรายละเอียดดังนี้

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกับพระอานนท์ว่า กายของตถาคตหมักหมมไปด้วยตถาคตต้องการจะฉนยาถ่าย พระอานนท์จึงแจ้งเรื่องนี้แก่หมอชีวกโกมารภัจจ์ การจะถวายพระโอสถถ่ายที่หยาบแต่พุทธองค์นั้นเห็นไม่สมควร หมอชีวกโกมารภัจจ์ จึงอบการบัว 3 ก้านด้วยยาต่างๆ แล้วนำไปถวายแต่พุทธองค์ แล้วกราบทูลว่า เมื่อพุทธองค์ทรงสูดก้านอบ 1 ก้าน จะทำให้พระองค์ถ่ายถึง 10 ครั้ง เมื่อทรงสูดก้านอบครบทั้ง 3 ก้าน ก็จะทรงถ่ายถึง 30 ครั้ง ต่อมาไม่นานพระวรกายของพุทธองค์ก็หายเป็นปกติ นอกจากวิธีนี้แล้วยังมีการขับพิษด้วยการเดินจงกรมและการอบร่างกายในเรือนไฟอีกด้วย

เห็นได้ว่าการรักษาโรคของพระภิกษุในสมัยพุทธกาลตามหลักเภสัชศาสตร์ในเภสัชขันธ์นั้น มีรูปแบบการรักษาและการใช้ยาที่แตกต่างกันออกไปตามอาการของโรค แบ่งออกเป็น 2 วิธีหลักๆ คือการรักษาโรคด้วยสมุนไพรทั้งที่ได้มาจากพืช สัตว์ แร่ธาตุ และการรักษาโรคด้วยเทคนิค ซึ่งการรักษาโรคด้วยเทคนิควิธีการรักษาต่างๆ ในการรักษานอกเหนือจากการดื่ม กิน ทา ด้วยสมุนไพรต่างๆ ซึ่งทั้ง 2 วิธีดังกล่าว บางอย่างก็เพื่อการป้องกันโรค เพื่อรักษาโรคให้หายขาด หรือเป็นแต่เพียงการเยียวยาเท่านั้น และให้พิจารณาให้แยบคายก่อนใช้ยา โดยมีให้ใช้พราเพื่ออันไม่มีเหตุจำเป็น ซึ่งหมายความว่า ถ้าเจ็บป่วยเท่านั้นจึงควรจะใช้ยา แต่ถ้าภิกษุปกติดีไม่ควรจะใช้ยาอะไรเลย อาจจะเพราะเกินความจำเป็นและไม่มีประโยชน์

บทสรุป

พระวินัยปิฎกเป็นหนึ่งในพระไตรปิฎก ว่าด้วยประมวลกฎข้อบังคับ เกี่ยวกับความประพฤติ มารยาท ความเป็นอยู่ ตลอดถึงธรรมเนียมปฏิบัติและการทำกิจกรรมของสงฆ์ทั้งที่เป็นอาทิพรหม จริยาสิกขาและอภิสมาจารสิกขา แบ่งเป็น 5 ส่วนคือ มหาวิภังค์ ภิกขุณีวิภังค์ มหาวรรค จุลวรรค ปรีวาร ซึ่งถือเอาเป็นหลักในการจำแนกหมวดพระวินัยมาจนถึงปัจจุบัน โดยในพระวินัยปิฎกได้กล่าวว่าโรคคือความทุกข์ที่คอยเสียดแทงให้เจ็บปวดทั้งกายและใจ แบ่งได้ 6 กลุ่มคือโรคผิวหนัง โรคลม โรคในท้อง โรคเกี่ยวกับอวัยวะ โรคทางเดินหายใจ และโรคเบ็ดเตล็ดอื่นๆ ทั้งนี้สาเหตุของการเกิดโรคที่ปรากฏในพระไตรปิฎกอยู่ 8 ประการ คือธาตุสมุฏฐาน อุตสมุฏฐาน อายุสมุฏฐาน สัตวสมุฏฐาน วิถีสมุฏฐาน อาหารสมุฏฐาน จิตสมุฏฐาน และกรรมสมุฏฐาน ในเภสัชขันธ์ขณะนั้นได้กล่าวถึงยารักษาโรคที่พุทธองค์ทรงอนุญาตเพื่อให้รักษาโรคอยู่ 6 กลุ่ม คือ น้ำมูตรเน่า เภสัช 5 สมุนไพรรวม 5 สมุนไพรรวม และกลุ่มยาเบ็ดเตล็ดอื่นๆ โดยการรักษาโรคของพระภิกษุตามหลักเภสัชศาสตร์ในเภสัชขันธ์ขณะนั้น มีรูปแบบการรักษาและใช้ยาอยู่ 2 วิธีหลักๆ คือการรักษาโรคด้วยสมุนไพรรวมทั้งที่ได้มาจากพืช สัตว์ แร่ธาตุ และการรักษาโรคด้วยเทคนิคต่างๆ ตามอาการของโรคนั้นๆ

สมุนไพรรวมที่ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกเมื่อมาเทียบกับยาสมุนไพรรวมในตำราแพทย์แผนไทยแล้วพบว่ามีความเหมือนกันมาก ที่สำคัญคือสรรพสิ่งในธรรมชาตินำมาทำยาได้หมดถ้าเรารู้คุณสมบัติที่เป็นสรรพคุณยาของสิ่งนั้นๆ ไม่ว่าจะได้จาก พืช สัตว์ และแร่ธาตุต่างๆ เมื่อนำมาประกอบเป็นตัวยาย่อมมีสรรพคุณในการรักษาโรคได้ทั้งสิ้น

เอกสารอ้างอิง

- จันทรา บริกส์ และพระมหาจิรวัฒน์ กนตวณฺโณ. (2565). การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องแพทยศาสตร์ในพระไตรปิฎก. *วารสารวิชาการสถาบันพัฒนาพระวิทยากร*, 5(3), หน้า 206-220.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ประทีป ทองเปลว. (2544). *สมุนไพรรวมใช้เป็นยา*. กรุงเทพมหานคร: บริษัทไพลินบุ๊คเน็ต จำกัด.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2525). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น.